

Быһаары сурук.

Былыр-былыргыттан саха бүөбүйдээн, чочуйан-тупсаран кэлбит барҕа бааһа ийэ тыла буолар. Төрөөбүт тыл киһи үөрэҕи-билиини кэбэҕэстик ылынар, өйө-санаата туругулар, майгыта-сигилитэ ситэр, иһирэх ийиитэ уһуктар, өлбөт үйэлээҕи айар-тутар дьобура тобуллар айылҕаттан бэриллбит эйгэтэ буолар.

Тыл – киһи айбыт биир эриэккэс көстүүтэ. Сахабыт тыла баай, кэрэ, хомоҕой, ол иһин барҕара, тупса турар, сайдар-үүнэр кэскиллээх. Киһи төрөөбүт тылын дириҥник билэр да, соччонон кинини ытыктыыр. Хомойуох иһин, кэнники кэмнэ тыа обото сахалыы санарара быста мөлтөөтө. Оҕолор оннообор куннээби олоххо туһаныллар тыллары өйдөөбөт буоллулар, бэйэ – бэйэлэрин кытта уксун нууччалыы кэпсэтэллэр. Онон тереебут тылбыт уостан – сутэн хаалбатын туһугар кэнэбэски ыччат сахалыы санарарын ирдиир, тылы сайыннарар кэм кэллэ.

«Тылы сайыннарыы» - эбии үөрэхтээһин программатыгар тылы сайыннарыы сүрүн сорук буолар. Бу эбии үөрэххэ – оҕо-үөрэнээччи төрөөбүт төрүт тылын үчүгэйдик билэр, кини эгэлгэтин, сүмэтин ингэринэр, кэрэхсэбили ылар туһугар ытытыллахтаах.

Холобур, оҕо оҕо төрөөбүт тылыгар кэрэхсэбили үөскэтээри бу элективнай кууруска үгүстүк тыл оонньуутун, күрөҕүн тэрийиэххэ, кэрэхсэбиллээх айар соруудахтары толорторуохха сөп. Бу ньыма оҕо тылын-өһүн сытылылырга, толкуйун торумнуурга балай да көмөлөһүөҕэ.

Эбии үөрэх сүрүн сыала: Төрөөбүт тылга кэрэхсэбили, интириэһи үөскэтии. Үөрэнээччилэр айар дьобурдарын сайыннарыы.

Эбии үөрэх соруктара: Оҕо болҕомтотун тардар, интириэһин үрдэтэр уруок формаларынан оҕо сахалыы санарар кыабын сайыннарыы, сахалыы таба аабарыгар, суруйуугугар үөрэтии дьарыктара.

Үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ

Ытык өйдөбүллэри ингэрии түмүгэ

(личностные результаты)

Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии кэмигэр оҕо манньык ытык өйдөбүллэри (духубунай сыаннастары) ингэриннэҕинэ төрөөбүт тыла сайдарыгар бэриниилээх, эппиэтинэстээх буоларыгар, бэйэтин кыаҕын толору туһанарыгар эрэниэххэ сөп.

Төрөөбүт тыл - омугу сомоҕолуур тыл буоларын өйдүүр.

Төрөөбүт тыл төрүт айылгыта, үйэлээх үгэһэ, эһитэр кэрэтэ норуот тылынан уус-уран айымньытыгар уонна уус-уран литератураҕа сөҕмүтүн билэр.

Төрөөбүт тылын сайыннарар, кэлэр көлүөнэҕэ тириэрдэр ытык иэстээҕин, ийэ тыл үйэлэргэ чөл туруктаах буоларыгар тус оруоллааҕын өйдүүр.Төрөөбүт тыл итиллэр, үөрэнэр, айар-сайдар тыл буоларын итэҕэйэр.

Төрөөбүт тыл элбэх омук алтысан бииргэ олорор кэмигэр, икки (элбэх) тылланыы усулуобуйатыгар хас биирдии киһиттэн харыстабыллаах сыһыаны эрэйэрин өйдүүр.

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

Бэйэни салайынар-дьаһанар сатабыл.

Тылын сайыннарар сыалы-соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туох-ханнык түмүккэ кэлиэхтээҕин быһа холоон билэр.

Тугу билэрин-билбэтин, тугу ситэри үөрэтиэхтээҕин арааран өйдүүр. Сылга бииртэн итэҕэһэ суох төрөөбүт тылга аналлаах бырайыактарга кыттан (тус бырайыага, коллективнай бырайыак) үлэлиир.

„Тылы сэрэйэр,, дьобуру (языковое чутье, чувство языка) сайыннарыы. Бэйэтин сааһыгар сөп түбэхэр тиэкискэ үөрэппит матырыйаалын сүннүүнэн тыл литературнай нуормата сангарар эбэтэр суруйар киһи тылыгар төһө сөпкө эбэтэр сыһа туттулларын тута „сэрэйэн,, билэр, итэҕэһин, алҕаһын быһаарар, көннөрөр, бэйэтин тылыгар-өһүгэр тыл нуорматын ирдэбилин тутуһарга дьулуһар.

Тылын сайыннарар баџаны үөскэтии (потребность в совершенствовании собственной речи). Төрөөбүт тылын барџа баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүһүн, кыаџын толору туһанарга, тылын-өһүн бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиһилии этэргэ, кэпсииргэ дьулуһар.

Хонтуруолланыы. Бэйэ санатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр, алџаһа суох санарарга, санатын ыпсаран, хомоџойдук этэргэ кыһаллар.

Билэр-көрөр сатабыл. Сүрүн үөрэнэр сатабыл.

Үлэ сыалын-соругун таба туруоруу. Төрөөбүт тылын үөрэтэригэр сыал-сорук туруорунан көдьүүстээхтик үлэлиир.

Билиини-көрүүнү кэнэтэр араас матырыйаалы туһаныы. Сахалыы үөрэх-наука литературатыттан (тылдыттартан, ыйынныктартан, энциклопедиялартан, араас кинигэттэн) туһаннаах информацияны, билиини дөбөннүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр, ситимниир араас ньыманы табыгастаахтык туһанар. Сахалыы тахсар оџоџо аналлаах республика, улуус, оскуола хаһыаттарын-сурунаалларын („Кэскил“, „Чуораанчык“, о.д.а.) тиһигин быспакка ааџар, араадьыйанан, телевизорунан сахалыы биэриилэри сэргээн истэр-көрөр, үөрэџэр, чинчийэр, айар үлэтигэр көдьүүстээхтик туһанар. Сахалыы үөрэџи сайыннарар интернет-сайттан туһалаах, наадалаах информацияны булан, сөпкө наардаан тусанар; тизкиһи сахалыы шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир; интернет нөнгүө сахалыы ытыллар араас тэрээһингэ төрөөбүт тыл литературнай нурматын тутуһан, көхтөөхтүк кыттар.

Билиини сааһылааһын (структурирование знаний). Саһа билии ыларга баар билиитигэр тирэџирэр. Атын предметтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир (интеграция знаний).

Тобулук өйү сайыннарар үөрүйэхтэр. Төрөөбүт тыл оскуолаџа оџону сайыннарар үөрэх тутах салааларыттан (предметтэриттэн) биирдэстэрэ. Онон үөрэнээччи саһа тылын үөрэтэр кэмигэр үөрэнэргэ төрүт буолар өй үлэтин сүрүн үөрүйэхтэрин баһылыыр.

Саһа тылын лингвистическэй матырыйалыгар тирэџирэн, өй үлэтин араас дьайыыларын кэбэџэстик толорор: тэннээһин (сравнение), ырытыы (анализ), холбооһун (синтез), түмүктээһин (обобщение), (сериация), ханыылатан сааһылааһын (классификация), майгыннатыы (аналогия), сааһылааһын (систематизация). Итини сэргэ араас тойоннуур ньыманы (индукция, дедукция) табыгастаахтык туһанан дьону итэгэтэр, ылыннарар курдук санаатын сааһылаан этэр үөрүйэџэ сайдар.

Рефлексия. Сыалы-соругу ситиһэр ньымаларын уонна усулуобуйаларын төһө сөпкө талбытын сыаналыыр. Үлэ хаамытын хайдах салайан иһэрин кэтээн көрөр, үлэ түмүгүн дьон интэриэһин, болџомтотун тардар курдук сахалыы кэпсиир.

Бэлиэни-символы туһанар үөрүйэхтэр. Дорџоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин, тизкис анал бэлиэлэрин сатаан туһанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тизкис моделин онорор. Бэриллитбит моделга тирэџирэн, тылы, этиини толкуйдуур, тизкиһи айар. Этиини, тизкиһи көннөрөргө анал корректорскай бэлиэлэри сатаан туһанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, исхиэмэ, модель, диаграмма көмөтүнэн көрдөрөр. Таблицанан, исхиэмэнэн, моделинан, диаграмманан көрдөрүллүбүт лингвистическэй билиини өйдүүр уонна кэпсиир.

Бодоруһар сатабыл.

Бииргэ үлэлиир үөрүйэх. Дьону кытта бииргэ алтыһан үөрэнэр, үлэлиир араас ньыманы баһылыыр (пааранан, бөлөџүнэн, хамаанданан о.д.а.). Саастыылаахтарын, улахан дьону кытта айымныылаах алтыһыы туругар кэбэџэстик киирэр (продуктивное взаимодействие), биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта таһаарыылаахтык, көдьүүстээхтик үлэлиир үөрүйэхтэнэр (продуктивное сотрудничество).

Кэпсэтэр үөрүйэх. Кэпсэтии уратыларын өйдүүр, табан кэпсэтэр. Кэпсэтэр киһитин убаастыыр, сэнээрэр, санаатын болџойон истэр, ылынар. Ханлык баџарар эйгэџэ кэпсэтэригэр дьон болџомтотун тардар, сэргэхситэр, сонурџатар, көџүлүүр сатабылы табан туһанар. Кэпсэтэр кэмнэ бэйэ көрбүтүн, истибитин, аахпытын сиһилии сэнэргиир. Дьон өйдөспөт, тыл тылга киирсибэт буолар төрүөттэрин сөптөөхтүк сыаналыыр, сатаан ырытар, өйдөһүү суолун дөбөннүк тобулар.

Кэпсэтии сиэрин (речевой этикет) тутуһар үөрүйэх. Дьону кытта алтыһыыга кэпсэтии сиэрин тутусар, туттан-хаптан бодоруһуу ньымаларын тоџоостоохтук туттар.

Сахалыы дорооболоһор, билсиһэр, быраһаайдаһар, көрдөһөр, бырастыы гыннарар, буйар, телейонунан кэпсэтэр, о.д.а. үгэстэри ингэриммит, күннээџи олоџор өрүү туттар.

Тустаах үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ

(предметные результаты)

Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматическай) тутуһар. Дорҕоону, буукубаны, тыл сүһүөбүн, саҥа чааһын, этии чилиэнин, судургу этиини булар,

Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутуһар. Тиэкис өйдөбүлүн, бэлиэтин билэр (тиэмэтэ, сүрүн санаата, аата, эпиграф, тутула, этиилэрин ситимэ).

Саныыр санаатын сааһылаан, дьонго өйдөнүмтүөтүк, тиийимтиэтик этэр, тиэкис тутулун тутуһан суруйары сатыыр.

Тиэкис тииптэрин сэхэргээһин, ойуулааһын, тойонноохун диэн араарар.

Монолог (сэхэргиир, ойуулуур, тойоннуур) уонна диалог (кэпсэтии, сана үлэстии, ыйыталаһыы о.д.а.) арааһын сатаан туһанар. Бэйэ саҥатын (тылынан, суругунан) сатаан хонтуруолланар, тиэкиһин ис хоһоонун, тылын-өһүн сыаналанар, албастарын булар, чочуйар, тупсарар.

Туһаныллар литература:

«Чуораанчык» сурунаал

«Кэскил» хаһыат

В. Поскачина «Алтан чуораан уеруутэ»

К. Туйаарыскай «Хоһооннор»

С. Данилов уонна да атын суруйааччылар айымньылары.

Календарнай – тематическай былаан

№	Чаас	Тема:	Улэ керунэ	Буолар кунэ - ыйа	
				былаан	факт
1	1	Кирири бэсиздэ.	- куруһуок өйдөбүлүн, аналын билсигии. - куруһуок үлэтин хайысхатын билсигии. - үлэ былаанын торумнааһын.	03.09	
2 3 4	3	Күһүннү айылҕа	Күһүн туһунан хоһооннору истии, утуктуу - «Көмүс күһүн»- уруһуйунан кэпсээһин; айар дьөбүрү сайыннарыы.	10.09. 17.09 24.09.	
5 6	2	Маннайгы хаар. Кырыа кыһын	- Хоһоон истии, утуктуу (уерэтии) - Уруһуйунан кэпсэтии	01.10 08.10.	
7	2	Дьизэ кэргэн. Кун кубэй ийэбит.	- Ийэ туһунан кэпсээһин - Хоһоон истии, утуктуу (уерэтии) - Уруһуйунан кэпсэтии	15.10.	

8		Тагталлаах абабыг	- Ийэ туһунан кэпсээһин - Уруһуйунан кэпсэтии	22.10.	
9	3	Оболор тустарынан айымньылар	- К. Туйаарыскай «Ньыкаа» хоһоонун истии (аабыы)	05.11.	
10				12.11.	
11			- Л. Тимофеева «Оной – соной оболорбут» хоһоонун истии (аабыы, уерэтии)	19.11.	
12	2	Быһыы – майгы туһунан	- С. Данилов. Сурэбэ суох суус субэлээх – истии (аабыы, уерэтии)	26.11.	
13			- С. Омоллоон. Албынныан – бэйэбэр куһаҕаны оноруон. – истии, аабыы, кэпсэтии	03.12.	
14	3	Сана дьыл	Сана дьыл туһунан кэпсэтии, тиэкистэри аабыы, хоһооннору уерэтии	10.12.	
15				17.12.	
16				24.12.	
17	2	Ебугэ угэһэ	- Ебугэ угэһэ, туттар тэрилэ – ойуулары керуу, ааттааһын, кэпсэтии	14.01.	
18				- Саха иһитэ – хомуоһа - ойуулары керуу, ааттааһын, кэпсэтии	21.01.
19	2	Дьэ кыыллара	- «Мин себулуур кыылым» уруһуйунан кэпсээһин - Тиэкистэри аабыы, кэпсэтии	28.01.	
20				04.02	
21	2	Аба дойдуну кемускээччилэр	- Аба дойдуну кемускээччилэр тустарынан кэпсэтии, тиэкистэри аабыы, хоһооннору уерэтии	11.02.	
22				18.02.	
23	3	Сандал саас	- Ийэлэр тустарынан кэпсэтии - Ийэ кунугэр аналлаах хоһооннору аабыы, уерэтии - Саас туһунан кэпсэтии, тиэкистэри аабыы, хоһооннору уерэтии	25.02.	
24				04.03.	
25				11.03.	
26	4	Тиэкиһи салгыы кэпсээһин, ситэри	- «Куобах тобо уһун кулгаахтаабый?» остуоруйаны аабыы, салгыытын айан кэпсээһин - «Суобас» остуоруйаны аабыы, салгыытын айан кэпсээһин - «Буруйдаабы булуу» остуоруйаны аабыы, салгыытын айан кэпсээһин - «Кинигэ аптаах абыланар ыллары» остуоруйаны аабыы, салгыытын айан кэпсээһин	18.03.	
27				01.04.	
28				08.04.	
29				15.04.	
30	2	Кыайыы кунэ	- «Эһэм сэрии – обото» хоһоону уерэтии, Аба дойду Улуу сэритин туһунан аабыы	22.04.	
31				29.04.	
32	1	Самаан сайын салаллыыта	- Сайын туһунан тиэкистэри аабыы, кэпсээһин, хоһооннору уерэтии	06.05.	
33	1	Тумук уруок	- Кэнсиэр- уерэппит хоһооннору аабыы, тиэкистэринэн сценкалары кердеруу.	13.05	
34	1	бырайыак		20.05.	